

ULUSLAŞMA, ORDULARIN DEĞİŞEN ROLÜ VE SİVİL KONTROL*

NATIONALISM CHANGING ROLE OF THE ARMS AND CIVIL CONTROL

Doç.Dr.Birsen ÖRS*

GİRİŞ

Askerlerin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile bağımsız bir siyasal güç haline gelmeleri olarak tanımlanan **pretoryenizm**¹, aslında yeni bir olgu değildir. Tarihte, siyasal kontrolü ele geçirmeye çalışan veya ele geçirecek kadar güçlenen askeri örgütlenmelere rastlamak mümkündür. Ancak, pretoryenizmin damgasını vurduğu dönem 19. ve özellikle 20. yüzyıllar olmuştur. 20. yüzyıl, bir askeri darbeler yüzyılıdır. Hemen tüm Latin Amerika ülkeleri, bazı Arap ülkeleri, birçok Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı Akdeniz ülkelerinde darbeler ve karşı darbeler birbirini izlemiştir. Sözü edilen bu bölgelerin çoğu, bir zamanlar Avrupa hakimiyetinde olan ancak son iki yüzyılda bağımsızlıklarını şu ya da bu biçimde kazanan ve ulus-devletlere dönüşme mücadelesi veren ülkelerin yer aldığı bölgelerdir. Ancak, sadece yeni devletlerde değil, bu ülkelerden çok daha erken bir dönemde, özellikle 18. yüzyılda merkezi ulus-devletlerini kuran Batı Avrupalı

* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

* Bu yazının ilk versiyonu, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 21-23 Kasım 2001)'nde "Uluslaşma Süreci ve Pretoryenizm" başlığı ile sunulmuştur.

¹ Amos Perlmutter, **The Military Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven: Yale University Press, 1977, s.89; Eric A. Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall Inc., 1977, s.2-3.

toplumlarda da ordular, hem örgütsel düzeyde hem de kendilerine yüklenen rol ve kendi algıladıkları rol anlayışında önemli bir değişim geçirmişlerdir. Bu değişim, orduların her bakımdan güçlenmesi ve sivil siyasal alan için bir potansiyel tehdit unsuru haline gelmeleri ile sonuçlanmıştır. Aslında Batılı devletler ile yeni devletlerin geçirmiş oldukları toplumsal, iktisadi ve siyasal değişim süreçleri, hem tarihsel dönem bakımından, hem değişimin yaşandığı süre bakımından, hem de değişimin niteliği bakımından önemli farklılıklar göstermektedirler. Ancak, değişim süreci, her iki devletler grubunda da orduların güçlü örgütlenmeler olarak siyaset sahnesine çıkmalarını sağlamıştır. Bu noktadan sonra, tekrar farklılıklar belirmektedir. Batılı devletler, güçlenen ordular üzerinde sivil kontrolü tesis edebilirken, yeni devletlerin çoğunda bu konuda başarı sağlanamamıştır. Bu farklılığın temelinde, derin tarihsel nedenler yatmaktadır.

Konuya daha yakından bakabilmek için, **tarihsel pretoryenizm** ile **modern pretoryenizm**'in özelliklerine² ve dayandıkları toplumsal, siyasal ve kültürel temellere bakmamız gerekmektedir.

TARİHSEL PRETORYENİZM

Tarihsel pretoryenizmin proto-tipi olan Roma Pretoryen Guard'ı, isyancı askeri garnizonlara karşı Senato'yu savunarak İmparatorluğun meşruiyetini koruyan küçük bir grup idi. Roma Pretoryen Guard'ın etkili olmasını sağlayan üç temel faktör bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Guard'ın yerel askeri güç tekeli elinde bulundurmasıydı. Yönetimin devri konusunda kesin kuralların bulunması; ve Senato'nun prestijli bir siyasal kurum olması, Guard'ı güçlendiren diğer iki faktördü. Guard, yeni yöneticinin meşruiyetinin sağlanmasında onayı yeterli olan Senato'yu adaylar konusunda etkileyebilmekte, yönlendirebilmekteydi. Dolayısıyla, Guard'ın siyasal alana yoğun bir nüfuzu bulunmaktaydı. Ancak,

² Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, Vol.I, April 1969, s.383.

günümüz ordularından farklı olarak Guard, siyasal alan için bir tehdit unsuru olmamıştı, tersine İmparatorluğun meşruiyetini koruma misyonunu üstlenmişti.³

Tarihte görülen orduların örgütlenme biçimi, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermekle birlikte, benzer teknoloji, benzer toplumsal ve siyasal örgütlenme nedeniyle ortak özellikler taşımaktaydı⁴ ve günümüz modern ordularından oldukça farklıydı. Daha Ortaçağ'da, Avrupa'da henüz ulus-devlet niteliğini kazanmamış ancak devlet adını verebileceğimiz siyasal örgütlenmelerden söz edebiliyorsak da, Avrupa parçalanmış bir yapıya sahipti. Bu parçalanmışlık sadece iktisadi, sosyal, kültürel, hukuki alanlarda değil, siyasal alanda da hakim bir özellikti. Dil birliğini, hukuk birliğini, ekonomik birliğini sağlayamamış Avrupa toplulukları (İngiltere dışında), siyasal olarak da 17. hatta 18. yüzyıla kadar ulus temeline dayalı birlik oluşturamadılar ve merkezi siyasal birimler kuramadılar. Dolayısıyla ulusal savunmadan çok yerel, bölgesel savunmaya yönelik askeri birlikler daha yaygındı. Yerel düzeyde toprak soylularının oluşturduğu ordular düzenli ve profesyonel ordular değildi. Barış zamanında çiftçilik, zanaatkarlık yapan kişiler, savaş zamanında askerlik hizmetini yerine getirmekteydi. Orduların üst kademelerinde sürekli görev yapan askerler ise, soylular sınıfından gelmekteydi. 18. yüzyıla kadar da, askerlik mesleği soylular dışındaki sınıflara kapalı kaldı. Dolayısıyla hem savaşanlar hem de komuta edenler birden fazla meslek sahibiydi, diğer bir ifadeyle birden fazla toplumsal kimlik taşımaktaydı. Barış zamanında çiftçi, zanaatkar veya aristokrat olan kişi, savaş zamanında amatör askerdi. Askerlik ayrı bir meslek, ayrı bir sınıf oluşturmamaktaydı. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl monarşilerinde, aristokrasi aynı anda hem sivil hem de askeri seçkinler grubunu oluşturmaktaydı. "Aynı kişiler hem şapka hem de miğfer giymekteydiler... Subaylar ve sivil liderler

³ David C. Rapaport, "A Comparative Theory of Civil-Military Relations in Developing Countries", **Changing Patterns of Military Politics**, (ed. Samuel P. Huntington), N.Y.: The Free Press of Glencoe, Inc., 1962, s.72; Amos Perlmutter, "The Praetorian State and...", *op.cit.*, s.383.

⁴ Bu konuda bkz. Samuel E. Finer, "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", **The Formation of National States in Western Europe**, (ed. Charles Tilly), Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975, s.84-163.

aristokrasiden gelmekteydi, aynı değerlere sahiptiler, kan ve evlilik yolu ile aile bağlarını korumaktaydılar. Birkaç oğlu olan soylu aileler, genellikle, oğullarından birisini orduya, diğerini bürokrasiye, üçüncüsünü ise kiliseye göndermekteydi.”⁵ Sivil çıkarlar ile askeri çıkarlar arasında bazı gerilimler olduğunda, aristokratlar öncelikle sivil, ikincil olarak asker kimliklerine sahiptiler. Dolayısıyla, Nordlinger’in “geleneksel sivil kontrol biçimi”⁶ adını verdiği sivil kontrol, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin doğal bir sonucu olarak, kendiliğinden sağlanmaktaydı.

Sivil kimliğin öncelikli konumda olmasının en azından iki nedeninden sözedilebilir. Bunlardan biri **sadakat**, diğeri **askerlerin toplumsal tabanı** ile ilgilidir. Ulus-devlet öncesi dönemlerde sadakat vatana, ulusa, bir toplumsal birliğe değil, bir kişiye (krala, prence, çara vb) yönelikti ve sadakat duyulan kişi zaman içinde değişebilmekteydi. Sadakatin yanısıra, sorumluluk da genel olarak topluma değil, yine kişiye yönelikti. İkinci olarak, ordu mensupluğu sadece soylular sınıfına açıktı. Soyluların topraklarında çalışan köylüler ordu mensupları olarak değil, savaş sırasında ön saflarda çarpışan geçici askerler olarak devşirilmekteydi. Savaşanlar sınıfı, aslında çeşitlilik göstermekteydi; farklı bölgelerde ve farklı dönemlerde paralı, gönüllü, yabancı, yerli gibi asker tipleri bulunmaktaydı.⁷ Orduların sürekli üyeleri ise soylular sınıfından gelmekteydi. Dolayısıyla, soyluluk ve askerlik statülerinin üst üste gelmesi, asker-sivil gerginliğinin üstesinden gelinmesini kolaylaştırmaktaydı.

Tarihsel orduları modern ordulardan ayıran bir diğer önemli özellik **profesyonellik** ile ilgilidir. Sivil alanda profesyonellik, toplumsal farklılaşma ve karmaşıklaşmanın bir ürünü olarak, daha Ortaçağın sonlarına doğru Batı’da gelişmişti. Ancak, orduların profesyonelleşmesi 19. yüzyılın ürünüdür. Daha önceki dönemlerde de Batı’da profesyonelliğin bazı kriterlerini taşıyan ordulara rastlamak mümkündür ancak Napolyon Savaşlarına’ kadar örgütlenme, savaş

⁵ Eric Nordlinger, *op.cit.*, s.11.

⁶ *Ibid.*, s.11.

⁷ Bu konuda bkz. S.E. Finer, “State and Nation Building...” *op.cit.*, s.93-102.

teknikleri geliştirme ve bunları kullanma, kurumsal değerler üretme bakımlarından profesyonel ordulara rastlamıyoruz. Profesyonel orduların Batıda ortaya çıkışı konusunda kesin bir tarih verilememekle birlikte, merkezi ulus-devlet biçiminde örgütlenmiş modern toplumların ürünü olduğu bilinmekte.⁸ Zaten, 18. yüzyıla kadar profesyonel orduların ortaya çıkışını sağlayacak koşullar oluşmuş değildi; toplumsal sınıflar fonksiyonel olarak ayrışmamış, rol farklılaşması gerçekleşmemiştir.

ULUS DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MODERNPRETORYENİZM

Oysa, ulus-devletin yarattığı modern ordu üyeleri, her şeyden önce, sınırları belirginleşmiş, farklılıkları keskinleşmiş çeşitli sosyal sınıflardan gelmekte, hatta kendileri askerler olarak ayrı bir sosyal sınıf oluşturmaktadırlar. Subaylar bir prense veya krala bağlılık göstermesi beklenen bir tebaa değil, kendisinden ulusa ve vatana bağlılık beklenen bir birey, bir vatandaş askerdir. Ayrıca, modern ordu subayları profesyoneldir. Özel bir meslek tipi olarak “profession”ın ayırıcı özellikleri uzmanlık, sorumluluk ve grup bilincidir. Profesyonel kişi, bir alanda uzmanlaşmış bilgi ve hünere sahip kişidir. Profesyonel kişinin topluma karşı bir sorumluluğu vardır; hizmetin özelliği ve hünere tekeli, profesyonel kişiye, toplumun ihtiyacı olduğunda, uzmanlık alanına giren hizmeti verme sorumluluğunu yüklemektedir. Maddi mükafat, profesyonel kişinin mesleğini yerine getirirken birinci amacı değildir. Maddi ödül beklentisi ile düzenlenmeyen bu profesyonellik anlayışı, kendi mesleğinden olmayan kişilerle ilişkilerinde yazılı veya yazılı olmayan belirli davranış ve değer kalıplarını içeren normlara dayanır. Bir meslek üyeleri, organik birlik duygusunu ve diğer mesleklerden farklı ve ayrı bir grup olma bilincini taşırlar. Aynı eğitim sürecinden geçerek aynı değerleri içselleştirme, aynı misyonu ve sorumluluğu paylaşma, subaylara birliktelik, grup

⁸ Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957, s.19.

bilinci ve dayanışma ruhu kazandırmaktadır.⁹ Bu özellikler, subayların toplumun geri kalanından kısmen ayrı yaşamasına neden olmaktadır. Toplumun geri kalanı ile gerek fiziksel gerek sosyal teması asgari düzeydedir. Kısaca, hiyerarşik bir yapı, disiplin, mesleki eğitim, taşıdığı sosyal sorumluluk ve misyon, grup bilinci, dayanışma ve profesyonellik, modern orduların en temel ayırıcı özellikleridir. Bütün bunlara, ona savaşıma gücü kazandıran silah ve diğer teçhizata sahip olma özelliği de eklendiğinde ordu, toplumda, devlete karşı sorumlu ve ona bağlı olmak kaydıyla, şiddetin kontrolünü elinde tutan tek güç haline gelmektedir. Bu haliyle modern ulus-devletin ordusu, hem fiziksel olarak en güçlü örgütlenmedir, hem de sosyal olarak diğer örgütlenmelerin dışında ve üstündedir.

Batıda orduların bu dönüşümü, ulus-devletin kuruluşu ile yakından ilişkilidir. Avrupa'da bir yandan orduların örgütsel değişimi merkezi devletlerin kuruluşunu önemli ölçüde kolaylaştırırken¹⁰, diğer yandan uluslaşma ve ulus-devlet içinde orduya yüklenen misyon orduları değiştirmiştir. Son iki yüzyıldır, siyaset giderek sadece seçkinler grubunun meşguliyet alanı olmaktan çıkıp, toplumun bir çok kesiminin dahil olduğu bir alan haline gelmiştir. Önce Avrupa'nın belirli bölgelerinde ticarileşme ile başlayan radikal toplumsal değişim ve bunun siyasal alana bir yansıması olarak geniş kitlelerin siyasete katılımı, zamanla dünyanın diğer bölgelerine de sıçramış, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık ve uluslaşma sürecine giren ülkelerde siyasete popüler katılım siyasal alanı zorlamaya başlamıştır. Yönetici seçkinlerin yanı sıra tüccarlar, sanayiciler, işçiler, öğrenciler, askerler de siyasetin önemli aktörleri olmuşlardır. Bireyin ve vatandaşlık kimliğinin ortaya çıkışının doğal bir sonucu olan popüler katılım, bir yandan demokrasinin gelişimi açısından olumlu ve umut verici olarak değerlendirilebilir. Ancak, diğer yandan, yeni çatışma alanlarının da ortaya çıkmasına neden olması,

⁹ Askeri örgütlenmenin özellikleri ve profesyonellik konusunda bkz. Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, op.cit., s.7-18; Kenneth Fidel and Arthur Smith, *Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations*, North Scituate, Mass.: Duxbury Pres, 1974, s.19.

¹⁰ Bu konuda bkz. S. E. Finer, "State and Nation Building in..." op.cit.

siyasal sistemlerin çözmesi gereken yeni sorunlar anlamına gelmektedir. İşte, demokratik ulus-devletlerin çözmesi gereken bu sorunlardan biri de, siyasal alanın yeni aktörlerinden olan askerlerin sivil alan tarafından kontrolünün nasıl sağlanacağıdır.

Tarihin her döneminde her devletin veya topluluğun kendilerini dış tehditlere karşı koruma işlevini yerine getiren değişen çapta, güçte ve etkinlikte bir ordusu olmuştur. Bu orduların nitelikleri, zamana ve ülkeye göre önemli değişiklikler göstermiştir; tarihte yerli ya da yabancılardan devşirilmiş, paralı ya da gönüllü askerlerden oluşmuş ordulara rastlamak mümkündür. Ancak, bunların hiçbiri **ulusal ordular** olmamıştır. Diğer bir ifadeyle, **vatandaş asker** 18. yüzyıla kadar yoktur. Vatandaş askerlerden oluşan ordular, Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren belirginleşmeye ve yaygınlaşmaya başlayan siyasi merkezleşmenin bir ürünüdür. Burada, **devletin oluşumu** ile **ulus-devletin oluşumunu** birbirinden ayırmak gerekmektedir. Belirli sınırlar içinde yerleşik bir nüfus ve bu nüfusun yönetimi için karar-alma işlevini yerine getiren sivil yöneticiler ile gerektiğinde benzer diğer topluluklara karşı kendi topluluklarını koruma işlevini görerek sivillere yardımcı olan askerlerin varlığı, bir devletin oluşumu için gerekli ve yeterli koşullardır.¹¹ Diğer bir ifade ile, bir nüfus barındıran belirli bir **sınır ve yönetim işlevi**, genel anlamda devletin temel koşullarıdır. **Hakimiyet** ise, bu iki unsurun türevidir. Bu durumda, Ortaçağ Avrupa'sında ve hatta dünyanın diğer bölgelerinde devletlerden söz etmek mümkündür. Elbette, ülkenin sınırları ve sınırın anlamı, bugün bizim anladığımızdan oldukça farklıydı. Aynı sınırlar içinde birbiri ile rekabet eden birden fazla yönetim birimi bulunabilmekteydi. Yine, sadakatin yöneldiği unsur da farklıydı. Bugün vatana ve devlete sadakat, o zamanlar bireysel ilişkilerden kaynaklanan, çoğu kez dinsel bağlar ile meşrulaştırılan, bireye sadakat idi. Bu anlamda, Ortaçağ Avrupa'sının devletleri, bugünlere göre oldukça "ilkel" devletlerdi. Ortaçağ devletleri, sınırlar ve siyasal yönetim bakımından **parçalanmış**, buna karşın kamu ve özel işlevler bakımından **birleşmiş** bir özellik

¹¹ Ibid., s.85-86

göstermekteydi.¹² Devlet, zaman zaman örtüşen, zaman zaman da çatışan feodal yükümlülükler, özgürlükler, bağımsızlıklar ve çıkarlara sahip birçok el tarafından paylaşılmaktaydı. Buna karşın, tüm nüfus bir prens, bir diktatör ya da bir parlamento (elbette, bugünkü parlamentolardan farklı örgütlenme biçimi ve işlevlere sahip) gibi tek bir organ tarafından bir araya getiriliyor ve yönetiliyordu; kamusal ve özel işlevler tek bir kişi ya da organ tarafından gerçekleştiriliyordu. Parçalanmış sınırlardan birleşik sınırlara, birleşik işlevlerden farklılaşmış işlevlere geçiş, çağdaş devletin ortaya çıkışını ifade etmektedir. Çağdaş devletler, yönetim biçimi ne olursa olsun, belirli sınırlara sahip, kamusal ve özel işlevleri farklılaşmış devletlerdir.

Ortaçağdan günümüze kadar bazı Avrupa devletlerinde, özellikle önce İngiltere’de daha sonra da Fransa ve Almanya’da yavaş yavaş gelişmeye başlayan, nüfusun ortak bilinç temeline dayalı topluluk ruhuna sahip ve karşılıklı olarak görev ve faydaları paylaşan bir topluluk oluşturması ile devletler, ulus-devletlere dönüşmeye başlamıştır. Ulus-devletin temel koşullarından olan ortak bilincin oluşmasında, toplumun ortak bir yönetim altında birleşmesinin önemli payı olmuştur. Ulusal nüfus, kendi nasyonalitesinin bilincinde olan nüfustur. Burada, **vatandaşlık** ile **milliyet** birbirini destekleyen ve birbiri ile uyumlu iki kavramdır. Vatandaşlık, toplumun tüm üyelerinin karşılıklı haklar ve görevlerinin farkında olmasıdır. Milliyet ise, ortak köken ve paylaşılan kader ortaklığıdır. Biri halkın egemenliği anlayışına, diğeri ise bu halkın diğer halklardan farklılığına işaret etmektedir. Ulusçuluk ve vatandaşlık kavramlarının yaygınlaşmasında, Amerikan ve Fransız devrimlerinin önemli katkısı olmuştur. Bu devrimlerin ideolojik içeriği, açıkça ulusçu bir niteliğe sahipti ve bir ulusal kimlik sembolizmi yaratmıştı. Ulusal sembolizm, devrimci liderlerin siyasal meşruiyetini sağlamıştı. Vatandaşlığın bireysel özgürlüğü, sosyal ve siyasal adaleti savunan normatif tanımı, orduya kitlesel katılımı güçlü bir biçimde teşvik ediyordu. Katılma, vatandaşlığın

¹² **Ibid.**, s.87

tanımının önemli bir parçası haline gelmişti.¹³ Bu durum, soylular dışındaki sınıflara kapalı orduların hem örgütsel biçimini hem de toplumsal tabanını radikal bir biçimde değiştirdi. Ordular, bir statü grubundan devletin bir sivil servis örgütüne dönüştü.

Bununla birlikte, Batı toplumlarında orduya kitlesel katılımın hem örgütsel hem de normatif temelinde bir takım farklılıklar olmuştur. Fransa'da vatandaş-asker kavramı ve zorunlu askerlik, diğer Batılı devletlerden çok daha erken ortaya çıkmıştır. ABD'de vatandaş-askerliğin ideolojik ve siyasal temelleri, Amerikan Devrimi'nden beri güçlü olmuştur, ancak ulusal ve askeri gereklilikler, 2. Dünya Savaşı sonuna kadar, savaş zamanı dışında zorunlu askerliği gerekli kılmamıştı. Ancak, askerlik hizmeti, özellikle azınlıkların meşruiyet ve siyasal haklar elde etmesinin önemli bir aracı olarak görülmüştür. Örneğin, Vietnam Savaşı'na kadar siyah Amerikalılar, vatandaş olduklarının bir göstergesi olarak silahlanmak ve orduya katılmak için büyük uğraş vermiştir. 2. Dünya Savaşı sonuna kadar, Almanya'nın parlamenter kurumları, Fransa, İngiltere ve ABD'ye göre zayıftı. Aynı zamanda, ordu, yine bu döneme kadar bir statü grubu olarak kaldı, bir devlet içinde devlet olma konumunu sürdürdü. Ancak, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ordunun konumu değişti ve orduya kitlesel katılım teşvik edildi. Almanya'da ulusun oluşması sürecinde, askerlik ile oy verme hakkının yaygınlaşması arasında açık bir ilişkiden sözedilebilmektedir.¹⁴

Günümüz ordularının varoluş nedeni, esas itibariyle devleti dış tehditlere karşı savunmaktır, ancak bunun yanı sıra, ulusun özgün kimliğini, bağımsızlığını ve hakimiyetini de temsil etmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde ordular, "modernleştirici seçkinler" olarak, ülkenin iktisadi, toplumsal ve siyasal olarak yeniden örgütlenmesi işlevini de üstlenmişlerdir.¹⁵ "Rol genişlemesi" olarak ifade

¹³ Morris Janowitz, **The Last Half-Century: Societal Change and Politics in America**, Chicago: The University of Chicago Pres, 1978, s.182-183.

¹⁴ **Ibid.**, s.179-180, 183.

¹⁵ Gelişmekte olan ülkelerde orduların "modernleştirici seçkinler" olarak işlevleri ve karşı görüşler için bkz. S.P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New

edilen¹⁶, modern ulus-devletlerde orduların profesyonellik alanlarının dışına çıkarak farklı roller üstlenmesi ve diğer alanlara nüfuz etmeye başlaması, hem Batılı devletlerde hem de özellikle demokratikleşme çabası içindeki yeni devletlerde, sivil kontrol sorununu gündeme getirmektedir.

SİVİL KONTROL

Sivil kontrol ile kastedilen, orduların profesyonellik sınırları içinde kalarak günlük siyasal sürecin, siyasal karar alımının dışında tutulmasıdır. Askerlerin sivil siyasetçileri karar ve eylemlerinde etkilemesi ve yönlendirmesi değil, siyasal otoritelerin orduyu kontrolü altında bulundurması, askerlerin alınan siyasal kararlara riayet etmesi, gerektiğinde kararların uygulanmasına yardımcı olmasını sağlamaktır. Pretoryenizm, 20. yüzyıl demokrasilerinin en önemli sorunu olmuştur ve 21. yüzyılda da öyle olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Aslında, sivil üstünlüğün sağlanması sorunu, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca, çeşitli toplumlar bu soruna farklı çözümler üretmişlerdir. Antik Yunan devletlerinin bu soruna ilişkin bulduğu çözüm, **citizen-militia**'dır. 7. yüzyıla kadar, Yunan sitelerinde siyasal ve askeri alanda soylular hakimdi. O günün askeri teknolojisi olan at ve arabalara sahip olabilen tek toplumsal grup soylular olduğundan, bunların şiddete dayalı baskı araçlarındaki üstünlükleri, siyasal yaşamdaki hakimiyetlerini de kolaylaştırmaktaydı. Ancak, 7. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan üstün savaş gücüne sahip askerler grubu, aristokrasinin hem askeri hem de siyasal gücünü zayıflattı. Askeri güçler üzerinde sivil kontrol sağlayabilmek için Yunan sitelerinin geliştirdiği çözüm, savaş zamanında hızla

Haven: Yale University Pres, 1969, s.199-203; Lucien W. Pye, "Armies in the Process of Political Modernization", **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, (ed. John J. Johnson), Princeton, N.J.: Princeton University Pres, 1962, s.78; Edward E. Shils, "The Military in the Political Development of the New States", **The Role of the Military...**, *op.cit.*; Henry Bienen, "Armed Forces and National Modernization: Continuing the Debate", **Comparative Politics**, Vol.16, No.1, October 1983.

¹⁶ Amos Perlmutter, "The Comparative Analysis of Military Regimes: Formations, Aspirations and Achievements", **World Politics**, Vol.33, No.1, October 1980, s.99.

mobilize edilebilen, barışta ise dağıtılan, seçilmiş generaller tarafından yönetilen citizen-militia denen ordu biçimini geliştirmek oldu. Böylece, iki yüzyıl boyunca halk desteği olmayan hiçbir lider siteyi uzun süre yönetemedi. Romalıların çözümü, biraz farklı olmakla birlikte, Yunanlılarınkine benzemekteydi. Erken Roma döneminde, lejyonlar sıradan Roma vatandaşlarından oluşmaktaydı. Dolayısıyla, 18. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan vatandaş-asker tipini, farklı koşullarda ve farklı biçimde de olsa, yüzyıllar önce Yunanlılar ve Romalılar geliştirmişti.¹⁷ Ancak, zamanla vatandaş orduların süreklilik kazanması, güçlerini artırmalarına ve sivil iktidardan bağımsız davranmalarına olanak tanıdı ve sivil kontrol sağlanamaz hale geldi.

Ortaçağ Avrupa'sında askeri örgüt ve tekniklerde meydana gelen değişiklikler, askeri gücün yeniden, bunu mali olarak karşılayabilecek az sayıdaki kişinin elinde toplanmasını sağladı. Soyluluk ve askeri gücün birlikteliği 18. yüzyılın aşağı yukarı sonuna kadar devam etti. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl Avrupa monarşilerinde, sivil-asker farklılığının bulunmaması, sivil kontrolü tesis eden en önemli unsur olmuştur. Bu iki grup arasında farklılık yoktu, dolayısıyla çatışma da yoktu. Barışta şapka, savaşta miğfer giyen kişiler, aynı anda iki toplumsal grubu temsil etmekteydi.¹⁸ 18. yüzyıla gelindiğinde, ulus-devletlerin şekillenmeye başlaması, yeni askeri örgütlenme biçimi ve teknolojik gelişim, çok büyük kitlelerin asker olarak devşirilmesini gerekli kıldı. Bunun iki önemli sonucu oldu. Bunlardan biri, askerliğin sadece soyluların sahip olabildiği bir meslek olmaktan çıkması, geniş kitleleri içine almasıdır (ki bu, bir yandan da alt sınıfların bir üst sınıfa atlayabilmesini sağlamıştır). İkincisi ise, kendilerinden ulusa bağlılık beklenen çok sayıdaki askere, fedakarlıklarının karşılığında bazı ayrıcalıklar verme zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. Bu ayrıcalıklardan birisi, yönetime katılabilme

¹⁷ Robert A. Dahl, **Democracy and Its Critics**, New Haven: Yale University Pres, 1989, s.245-246.

¹⁸ E. Nordlinger, **op.cit.**, s.11-12; S.P. Huntington, **Political Order in, op.cit.**, s.198-199.

ayrıcalığıdır. Böylelikle, “vatandaş asker” yeniden, farklı toplumsal ve siyasal koşullarda ortaya çıkmış oluyordu.

Askeri örgütlenmenin ve teknolojinin gelişimi, baskı araçlarının giderek daha fazla merkezleşmesini ve bürokratikleşmesini sağladı. Kendi içinde grup bilinci ve dayanışmayı geliştiren, kurumsal çıkarlarının farkına varan askerler, zamanla, adeta toplumsal bir sınıfa dönüştü. Dolayısıyla, 20. yüzyıl demokrasilerinde, orduların sivil siyasal alana müdahale etme gücü ve ihtimali, daha önceki yüzyıllardan çok daha fazla olmuştur. Demokratik sistemler, bu ihtimali asgariye indirebilmek için bazı yöntemler kullanmışlardır. Bazı devletler, ordunun şiddet araçları tekelini elinden almış veya orduyu tamamen kaldırmıştır. Örneğin, Japonya 1947 Anayasası ile kara, hava ve deniz gücü bulundurmama kararı almış, daha sonra “ulusal savunma gücü” adı altında kontrollü bir askeri güç oluşturmuştur. Bir diğer örnek, 1948 yılında silahlı kuvvetlerini tamamen ortadan kaldıran Kosta Rika’dır. Demokratik ülkelerin kullandığı bir diğer yöntem, öncelikle askeri güç ile polis gücünü birbirinden ayırmak, ikinci olarak da askeri güç merkezi ve yerel olmak üzere ikiye ayırmaktır. İngiltere, ABD ve İsviçre’de uygulanan bu yöntemin, askeri gücün merkezleşmesini ve bürokratikleşmesini kısmen de olsa engellediği düşünülmektedir.¹⁹ Üçüncü bir yöntem, Huntington’ın **subjektif sivil kontrol** adını verdiği, ordunun sivilleştirilmesi ve sivil grupların gücünün birleştirilerek orduya karşı azamileştirilmesidir. Atina’da uygulanan “sivil vatandaş asker” uygulamasına benzeyen bu yönetime göre, barış zamanında sivil olan kişiler savaş zamanında orduya çağrılmaktadır. Bu yöntem, 2. Dünya Savaşı’na kadar bazı Avrupa ülkelerinin kara kuvvetlerinde de uygulanmıştı. Ancak, burada sorun, askerlerin sivilleştirilmesinden çok, sivillerin orduya karşı gücünün azamileştirilmesi ile ilgilidir. Günümüz toplumları karmaşık toplumlardır; sivil grupların birbiri ile çatışan farklı çıkarları vardır. Tek bir “sivil çıkarlar” yumağından bahsetmemiz mümkün değildir. Çatışan bu çıkarların orduya karşı birleştirilerek azamileştirilmesi oldukça güçtür. Çünkü burada sorun, orduya karşı hangi sivil grup ya da grupların çıkarlarının azamileştirileceğidir. Bu nedenle, Huntington’a

¹⁹ Robert A. Dahl, *op.cit.*, s.248-249.

göre, ordunun profesyonelliğinin azamileştirilmesi anlamında **objektif sivil kontrol** daha etkili bir yöntemdir.²⁰ Orduya sivilleştirmek yerine askerleştirerek devletin aracı haline getirmek, Huntington'a göre, orduyu siyasetten uzaklaştırmanın en iyi yoludur. Fakat, bu da, uygulanması kolay bir yöntem değildir. Çünkü modern ordular bürokratikleşmiş kurumlardır, ulusal çıkarları savunmanın yanısıra kurumsal çıkarlarına da büyük önem vermektedirler. Bu nedenle, sivil siyasetçilerin ordunun profesyonellik alanına müdahalede bulunması, askerlerin de sivil alana müdahaleci bir tavır almalarını kolaylaştırabilir. Hükümet karar ve eylemleri ile ordunun onuruna, uzmanlığına, özerkliğine ve siyasal tarafsızlığına saygı duyduğunu açıkça göstermelidir. Ordunun iç işlerine karışmamalı, sivil avantajlar için orduyu kullanmamalıdır. Bu, hiç de kolay görünmemektedir. Sivil liderlerin subayların belirli görevlere yükseltilmesi ve atanması gibi konulara müdahalede bulunmaları, hem kişisel hem de siyasal amaçlar için orduyu siyasallaştırmaları, pek nadir rastlanan durumlar değildir ve siyasal seçkinler arasında paylaşılan siyasal kültür ile yakından ilişkilidir.

Son olarak, profesyonel askerlerin endoktrinasyonu, sivil üstünlük prensibinin yerleştirilmesinde kullanılabilecek bir yöntem olarak önerilmektedir. Ancak, sivil üstünlüğe ve parlamenter rejime inanç, insanların sonradan edinebileceği bir değer olabilir mi? sorusu hemen akla gelmektedir. İçine doğduğu toplum tarafından bireye aktarılan siyasal değerler ile örtüşmüyor ise, bu değerlerin sonradan birey tarafından içselleştirilmesi ne kadar mümkün olabilir? Çocukluk dönemi toplumsallaşma ile mesleki kurum içi toplumsallaşmadan hangisinin daha etkili ve kalıcı olduğu konusunda, toplumsallaşma çalışmaları aynı doğrultuda sonuçlar vermemektedir. Burada, sadece endoktrine edilen askerlerin değil, içinde yaşadığı toplumun ve siyasal seçkinlerin de aynı değerlere sahip olup olmadığı önemli bir etken gibi görünmektedir.

Bütün bunlar, günümüz toplumlarında sivil kontrolün sağlanmasının oldukça zor olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, birçok Batılı demokratik ülkede askerlerin siyasetten uzak kalma geleneğini sürdürüyor olması, bu ülkeler ile yeni

²⁰ S.P. Huntington, *The Soldier and the...*, op.cit., s.80-84.

devletlerin tarihsel geçmişlerine karşılaştırmalı olarak bakma gerekliliğini ortaya çıkarmakta. Batılı toplumlar, sivil-asker ilişkileri bakımından diğer toplumlardan önemli farklılıklar göstermektedir. Bu devletlerde, ordunun siyasetten tamamen uzak olduğu söylenemez, ancak siyasal sürece askeri müdahalenin, büyük ölçüde dış politika ve savunma ile sınırlı olduğu da bir gerçektir. Batılı devletler ile diğer devletler arasında, bu açıdan iki önemli farklılık göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Batıda yönetici ile yönetilenler arasında siyasal liderin otoritesini dengeleyen bir güç olarak feodalitenin varlığı ile ilgilidir. İkincisi ise, Batıda modernleşme ve uluslaşma süreci ile diğer bölgelerdeki aynı sürecin büyük ölçüde farklı olması ile ilgilidir.

Feodal toplumların tümünde modernleşme ve uluslaşma süreci, elbette, tamamen aynı ve eşzamanlı olmamıştır. Bu toplumların bir kısmı daha erken bir dönemde kitlesel demokrasilere dönüşürken, Almanya, Rusya gibi diğer bir kısmı totaliter toplumlara dönüşmüşlerdir. Bu toplumlar kitlelerin siyasete katılımını sağlayamamış, bunun yerine merkezi, otoriter, tek-partili rejimler üretmişlerdir. Kitlesel demokrasilere dönüşen feodal toplumlarda sivil kontrolü sağlamak nisbeten kolay olmuştur. Bu toplumlarda, ordular toprak aristokrasisine dayanmaktaydı ve muhafazakar bir siyaset anlayışı geliştirmişlerdi. Bu anlayış, 19. yüzyılda Batı ordularının profesyonelleşmesi ve kitlesel katılıma açılımı ile, toprak aristokrasisine duyulan sadakatin halka dayalı sivil lidere ve demokrasiye yönelmesini kolaylaştırdı. Geleneksel olarak yöneticiye bağlılık, parlamenter rejime bağlılığa dönüşebildi. Birçok Avrupa demokrasisinde ordular, parlamenter sistemle varolabilmişlerdir. Bu, bir yandan sivil sosyal yapının varlığı ile ilgili iken, diğer yandan orduların birlikte varolabildiği siyasal sistemin meşruiyetini kabul etmesi ile de ilgilidir. Kitlesel demokrasilere dönüşemeyen, bunun yerine totaliter rejimler üreten Almanya ve Rusya gibi ülkelerde ise, ordular ilk başta tüm kaynakları kontrolü altında tutan siyasal merkezi desteklemişlerdir. Ancak,

orduların merkeze bağımlılığı zamanla zayıflamalarına ve iç siyasetten tamamen uzaklaştırılmalarına neden olmuştur.²¹

Yeni devletlerde sivil-asker ilişkilerinin gelişimi, her iki feodal toplum modelinden de tamamen farklı olmuştur. Örneğin, Osmanlı ordusu, Batı Avrupalı terimlerle feodal bir sosyal yapıya dayanmamaktaydı. Toprak sistemi ve Sultan'ın konumu, hem asker devşirme kaynağı olarak hem de Sultan'ın gücünü simgeleyen bir siyasal güç olarak, bağımsız bir soylular sınıfının gelişimine izin vermemişti. Yüzyıllarca farklı kaynaklardan devşirilen askerlerden beslenen Osmanlı ordusu, Sultan'ın otoritesi altında bir devlet hizmeti kurumu biçimindeydi. Askerlerin topraklı bir üst sınıfa bağlılığı içeren muhafazakar bir eğilimi hiç olmadı. Feodal geleneğin yokluğu nedeniyle, Türk askeri liderleri, kendi geliştirdikleri devrimci siyasal gelişme ideolojisine bağlanarak, dış savunmanın yanısıra iç siyaseti de eylem alanı olarak benimsediler.²² Türkiye'de ordunun üzerinde sivil üstünlük prensibinin geliştirilememesinde, hem feodal geleneğin yokluğu ile bağlantılı hem de ondan bağımsız çok sayıda başka nedenler de bulunmaktadır. Bu nedenlerin bir kısmı Türk ordusunun yapısı ile, bir kısmı ise büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan Türk siyasal kültürü ile ilgilidir. Türk ordusunun hem Kurtuluş Savaşının başarıyla yürütülmesi ve sonuçlanmasında, hem de Cumhuriyetin kurulmasında oynamış olduğu önemli rol, ordunun ulusu ve rejimi koruma misyonunu üstlenmesine neden olmuştur. Yeni asker kuşaklara aktarılan bu misyon, ulusa ve rejime gelebilecek her türlü tehdidin varlığı ya da böyle bir tehdidin hissedilmesi halinde, askerleri bu misyonu gerçekleştirmek üzere siyasete müdahaleye sevk edebilmektedir. Türk toplumunda yaygın olan üniforma sevgisi ve asker hayranlığı ile de beslenen kendine güven ve gurur, Türk ordusunun bir başka özelliği olarak dikkat çekmekte, bu özellik toplumun geri kalanından tecrit olmuş bir şekilde yaşama, orduyu siyasetin dışında ve üstünde görme eğilimi biçiminde tezahür etmektedir. Diğer yandan Türk ordusunun çok belirgin

²¹ Morris Janowitz, **The Military in the Political Development of New Nations**, Chicago: The University of Chicago Press, 1964, s.4.

²² Morris Janowitz, **The Last Half-Century...**, op.cit., s.176.

özellikleri olarak göze çarpan hiyerarşik yapı, disiplin, grup bilinci ve dayanışma, müdahalede başarı şansını görece olarak artırmaktadır. Bir ordunun siyasete müdahalede başarı şansını artıran ve hatta müdahaleye sevkedici bir özellik olduğu iddia edilen profesyonellik, Türk ordusunun da sahip olduğu bir özelliktir. Ancak, profesyonellik, Türk ordusunun müdahalede başarı şansını artırmakla birlikte, orduyu müdahaleye sevkeden bir unsur olmamış, tersine müdahalenin amaçlarının gerçekleştirildiğine inanıldıktan sonra askerlerin siyasal iktidarı sivillere devrederek kendi asli görevlerine dönmelerini sağlayan önemli bir etken olmuştur.²³

Türk ordusunun yapısı ile ilgili bu özelliklerin yanısıra, bunu destekleyen Türk siyasal kültürünün bazı özellikleri, Türk sivil siyasal alanını orduya karşı daha savunmasız hale getirmektedir.²⁴ Finer, askeri müdahaleler ile siyasal kültür arasında ilişki kurmaya çalıştığı eserinde, Türk siyasal kültürünü “zayıf siyasal kültür” kategorisinde değerlendirmekte ve bu tür kültürel özelliklere sahip toplumlarda pretoryenizm olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedir.²⁵ Sivil toplumun zayıf ve iyi örgütlenmemiş olduğu, siyasetin açıkça tanımlanmış kanallar vasıtasıyla işlemediği, işlediği kanallar üzerinde de yaygın bir oydaşmanın kurulamadığı, kurumların meşruiyetinin hala sorgulandığı zayıf siyasal kültürlerde, halk açık askeri yönetime karşı fazla direnişçi değildir. Sivil hükümetin yerini

²³ Birsen Örs, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul: Der Yayınları, 1996, s.185.

²⁴ Türk siyasal kültürünün özellikleri konusunda bkz. Frederick Frey, “Patterns of Elite Politics in Turkey”, **Political Elites in the Middle East**, (ed. George Lenczowski), Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1975; Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Dün ve Bugün Felsefe**, No.1, İstanbul: BFS Yayınları, 1985; Metin Heper, **The Ştate Tradition in Turkey**, North Humberstide: The Eithen Pres, 1985; İtler Turan, “The Evolution of Political Culture in Turkey”, **Modern Turkey**, (ed. Ahmet Evin), Opladen: Leske Verlag und Budrich GmbH, 1984.

²⁵ S.E. Finer, **The Man on Horseback: The Role of Military in Politics**, (2nd. Ed), Middlesex, England: Penguin Books, 1975, s.78-79.

ordunun alması, özellikle başlangıçta popüler destek bulmaktadır. Finer'a göre bunun üç nedeni vardır. İlk olarak, mevcut kurumlar ya gözden düşmüştür ya da pek anlaşılır değildir. İkinci olarak, bu kurumlar genellikle değişimin anayasal olarak yapılamayacağı bir çıkmaz durum içindedir. Son olarak, böyle bir çıkmaz durum içinde askeri darbe her şey demektir. Bu nedenle, hükümetin devrilerek yerini ordunun almasına, durumu düzeltici bir çare olarak bakılmaktadır. "Ordunun popülerliğinin sebebi, ordunun dayandığı şey değil (zaten bunun ne olduğunu pek kimse bilmemektedir), fakat ordunun savaştığı şeydir"²⁶ Bu tür ülkelerde siyasal yapı, ordunun şiddet ya da şiddet tehdidi ile sivil iktidarı devralmasına izin verecek kadar zayıftır, fakat bu, sivil iktidarı ordunun sürekli ele geçirmesine izin verecek kadar zayıf olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'deki hem sivil dönemlere hem de yaşanan üç askeri müdahaleye baktığımızda, Finer'ın tanımladığı zayıf siyasal kültür ve pretoryenizm ilişkisini belirli ölçülerde görebilmek mümkündür. Türk siyasal kültürü Cumhuriyetten günümüze, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan siyasalarla önemli ölçüde değişime uğramış olmakla birlikte, Osmanlı siyasal kültürünün izlerini taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bürokrasi, ordu ve din adamlarından oluşan merkezi seçkinler grubunun yerini, Cumhuriyet döneminde bürokrasi, ordu ve aydınlar grubu almış, İmparatorluk dönemindeki merkez-çevre kopukluğu ve seçkincilik eğilimi, Cumhuriyet döneminde de uzunca bir süre devam etmiştir. Bağımsız bir toprak aristokrasisinin ve burjuva sınıfının gelişmemesi, prestij ve maddi kazanç anlamına gelen seçkinler sınıfında yeralmayı çok önemli hale getirmiş, bu grubun dışında kalmanın maliyetini yükseltmiştir. Bu durum, siyasal alanı diğer alanları kapsayan ve onların üstünde yer alan bir alan haline getirmiştir. Siyasetin üstünlüğü, Cumhuriyet döneminde, kendini çeşitli biçimlerde göstermiştir. Örneğin, Türk siyasal birimi parti-merkezli bir birim olarak, yani siyasal parti sisteminin sosyal gruplardan bağımsız olduğu bir siyasal birim olarak işlemiş²⁷ ve bu durum 1980'li yılların sonlarına kadar belirgin

²⁶ *Ibid.*, s.104.

²⁷ Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, *op.cit.*, s.101.

bir biçimde kendini hissettirmiştir. Sivil toplumun zayıflığı buna karşın siyasetin üstünlüğü, bunun dışında başka sonuçlar da doğurmuştur. Örneğin, siyasal merkezi, siyasal seçkinlerin çatıştığı bir alan haline getirerek partiler arası uzlaşma ve tolerans imkanını azaltmış; siyasal partiler ile seçmenler arasında patronaj ilişkilerinin kuvvetlenmesini sağlamış; farklı çıkarların dernekleşmesini ve sendikalaşma hareketini geciktirmiş, “ulusal çıkar” fetişleştirilmiş; Türk siyasal kültürünün önemli bir özelliği olan gruba ve grup çıkarlarına bireyin ve bireysel çıkarların üzerinde bir değer verme eğilimini kuvvetlendirerek hem farklı olanı kabul etme anlayışının gelişmesini hem de “birey”in ortaya çıkmasını engellemiştir. Türk siyasal kültürüne has bütün bu özellikler, üzerinde oydaşılan demokratik değer ve kurumların gelişmesini oldukça güçleştirmiş, “ulusal çıkar”, “vatana hizmet” “biz ve onlar”, “vatan hainliği” gibi pazarlık ve oydaşma zemini kurmayı zorlaştıran unsurları siyasetin etrafında döndüğü temel kavramlar haline getirmiştir. Herkesin ulusal çıkara sahip çıktığı, herkesin vatana hizmet ettiğini iddia ettiği, karşısındakileri ise “onlar” ve “vatan haini” olarak tanımladığı bir siyasal kültürde, demokrasinin üzerinde rahatça ilerleyebileceği bir yol inşa etmek pek kolay olmamıştır. Seçkin çatışmasının şiddetli olduğu, demokratik siyasetin kurumları ve işleme yöntemleri konusunda uzlaşmanın sağlanamadığı ve sivil toplumun güçlü olmadığı Türk toplumunda, sivil üstünlük prensibini oluşturmak ve ordunun sivil siyasete müdahalesini engellemek de mümkün olmamıştır.

Modernleşme ve uluslaşma konusunda Batılı ülkeler ile diğer bölgeler, tamamen farklı maceralar yaşamışlardır. Batı’da modernleşme süreci iktisadi, sosyal, kültürel tüm alanları kapsayan, çok geniş çaplı bir süreç olmuş ve “aydınlanma” felsefesi ile düşünsel bir temele oturmuştur. İkinci olarak, bu süreç, birkaç yüzyıl gibi oldukça uzun bir dönemi kapsamıştır. Üçüncü olarak, bu radikal değişim siyasal seçkinlerin kitlelere empoze ettiği, yukarıdan aşağıya değil, tersine, toplumun yukarı doğru baskısı ile gerçekleşmiş, iktisadi ve toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler siyaset anlayışını ve rejimleri değişime zorlamıştır. Dördüncü olarak, uluslaşma, bağımsızlık hareketlerinin ürünü olarak değil, değişen iktisadi ve toplumsal yapının, diğer bir ifade ile, modernleşmenin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Oysa, yeni devletlerin çoğu, ya Batılı ülkeler tarafından

sömürgeleştirilmiş ya da Batı'nın iktisadi, siyasal, askeri ve kültürel nüfuzunu derinden hissetmiştir. Bu nedenle, bu toplumlarda modernleşme çabaları, çoğu kez "savunmacı modernleşme" olarak adlandırılan, Batılı ülkelere karşı kendilerini koruyabilmek için başlatılan, tepkisel bir modernleşmedir. Toplumun doğal, kendiliğinden değişiminin bir ürünü değil, çoğu örnekte askerlerin de içinde bulunduğu siyasal seçkinler grubunun yukarıdan aşağıya doğru topluma empoze ettiği bir modernleşme olmuştur.²⁸ "Geri kalmışlık bilinci" ile başlatılan bu değişim projesi, aynı zamanda çok kısa bir zaman dilimi içinde, hızla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ve son olarak, bu toplumlarda modernleşme hareketi, savunma güdüsü ile, genellikle orduda başlatılmıştır. Örneğin, 19. yüzyıldan önce Batı ile rekabet edebilecek bir orduya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, zamanla Batılı devletler karşısında zayıf bir konuma düşmesini ordunun teknolojik bakımdan geriliğine bağlayarak, modernleşme hareketini askeri alanda başlatmıştır. Bu amaçla, Batılı modern unsurlar Osmanlı sosyal yapısına adeta yamalanmıştır. Askeri alan dışında, örneğin ne sınai alanda ciddi bir gelişim sağlanabilmiş, ne toplumsal katmanlaşmada ve siyaset anlayışında bir değişim yaşanabilmiş ne de Batı'daki aydınlanma hareketine benzer bir düşünsel gelişim ortaya çıkabilmişti. Diğer yandan, örneğin Japonlar, Batılı askeri kurumları ve askeri teknolojiyi adapte ederken, aynı zamanda sınai gelişimini de sağlamıştı. Ancak, ne Osmanlılar ne de Japonlar askerlik hizmetini bir vatandaşlık temeline oturtabilmişti.²⁹ Yeni devletlerin çoğunda, modernleşme hareketinin orduda başlatılması, bağımsızlık mücadelesinde orduların önemli roller üstlenmesi ve ulusçuluk ideolojisinin askerler tarafından geliştirilmesi, askerlere geri alınması zor imkanlar verdi; yeni rejim kurulduktan sonra hem askerlerin toplumsal ve siyasal konumunu güçlendirdi, hem de siyasete müdahalelerine meşruluk zemini sağladı. Böylece, orduların devleti dış tehditlere karşı koruma rolü genişleyerek, kendi kurdukları

²⁸ Yukarıdan aşağıya seçkinler devrimi konusunda bkz. Ellen Kay Trimberger, **Revolution From Above: Military, Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru**, New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1978.

²⁹ Morris Janowitz, **The Last Half Century**, op. cit., s.176.

rejimin ideolojisini koruma, ulusal kimlik ve onuru temsil etme gibi yeni roller üstlendi.

SONUÇ

Batı'da uluslaşma süreci ile birlikte orduların örgütlenme biçimi ve rolünde yaşanan değişim, askerlerin sivil alana müdahale potansiyelini artırmış, ancak, yukarıda açıklanan nedenlerle fiili müdahaleyi asgariye indiren demokratik koşullar gelişebilmiştir. Asıl sorun, geç modernleşen ve demokratikleşen ülkelerde yaşanmaktadır. Bu toplumlarda bireyselleşememe ve sivilleşememe sorunu, sivil kontrolü zorlaştırmaktadır. Yeni devletlerin hepsini içine alabilecek bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmak mümkün gözükmemektedir. Bu devletlerin kimilerinde askerler siyasal alana neredeyse tamamen nüfuz ederken, kimilerinde askerlerin siyasal alanda oynadıkları rol daha ılımlıdır. Ancak, hemen hepsinde, sivil üstünlük prensibinin yerleştirilmesi ciddi bir sorundur. Batılı devletlerin bu konuda gösterdiği başarıyı, yeni devletler gösterememiştir. Bunun temelinde, bu ülkelerde yukarıda sözü edilen toplumsal örgütlenme biçimi, modernleşme ve uluslaşmanın anlamı ve toplumun siyasal kültürü yatmaktadır. Sivil toplumun zayıflığı problemi çözülmeyen, ve hem siyasetçiler ve askerler arasında hem de yönetilenler arasında demokratik değerler yerleşmeden, sivil kontrol sorununun çözümlenmesi mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA:

- Bienen, Henry, "Armed Forces and National Modernization: Continuing the Debate", **Comparative Politics**, Vol.16, No.1, October 1983.
- Dahl, Robert, **Democracy and Its Critics**, New Haven: Yale University Press, 1989.
- Fidel, Kenneth and Arthur Smith, **Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations**, North Scituate, Mass.: Duxbury Press, 1974.
- Finer, Samuel E., "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", **The Formation of National States in Western Europe**, (ed. Charles Tilly), Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975.
- Finer, Samuel E., **The Man on Horseback: The Role of Military in Politics**, (2nd Ed.), Middlesex, England: Penguin Books, 1975.
- Frey, Frederick, "Patterns of Elite Politics in Turkey", **Political Elites in the Middle East**, (ed. George Lenczowski), Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1975.
- Heper, Metin, **The State Tradition in Turkey**, North Humberstone: The Eothen Press, 1985.
- Huntington, Samuel P., **The Soldier and the State**, Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1957.
- Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, New Haven: Yale University Press, 1969.
- Janowitz, Morris, **The Last Half-Century: Societal Change and Politics in America**, Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- Janowitz, Morris, **The Military in the Political Development of New Nations**, Chicago: The University of Chicago Press, 1964.
- Mardin, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Dün ve Bugün Felsefe**, No.1, İstanbul: BFS Yayınları, 1985.

- Nordlinger, Eric A., **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1977.
- Örs, Birsen, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Perlmutter, Amos, **The Military Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven: Yale University Press, 1977.
- Perlmutter, Amos, “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, **Comparative Politics**, Vol.1, April 1969.
- Perlmutter, Amos, “The Comparative Analysis of Military Regimes: Formations, Aspirations and Achievements”, **World Politics**, Vol.33, No.1, October 1980.
- Pye, Lucien W., “Armies in the Process of Political Modernization”, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, (ed. John J. Johnson), Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.
- Rapaport, David C., “A Comparative Theory of Civil-Military Relations in Developing Countries”, **Changing Patterns of Military Politics**, (ed. Samuel P. Huntington), N.Y.: The Free Press of Glencoe, Inc., 1962.
- Shils, Edward A., “The Military in the Political Development of the New States”, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, (ed. John J. Johnson), Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.
- Trimberger, Ellen Kay, **Revolution From Above: Military, Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru**, New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1978.
- Turan, İltter, “The Evolution of Political Culture in Turkey”, **Modern Turkey**, (ed. Ahmet Evin), Opladen: Leske Verlag und Budrich GmbH, 1984.

ÖZET

Bu yazının iki teması bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Avrupa'da merkezi devletlerin kuruluşu ve uluslaşma süreci ile birlikte orduların örgütlenme biçimi ve rolündeki değişim ile ilgilidir. İkincisi ise, modern orduların sivil siyasal alana müdahale olasılığını ve imkânını ortadan kaldırmanın, diğer bir ifade ile sivil kontrolün sağlanması sorunu ile ilgilidir. Roller, örgütlenme biçimleri, kullandıkları teknikler ve beşeri kaynakları bakımından ordular, tarihte önemli değişimler geçirmişlerdir. Ancak, ordularda görülen en radikal değişim, Avrupa'da merkezi devletlerin kurulması ile birlikte yaşanmıştır; bir krala, prenze veya toprak soyluya değil, bir ulus-devlete bağlı asker tipi ve bu askerlerden oluşan ulusal ordular ortaya çıkmıştır. Bu yeni tip profesyonel orduların sivil politikaya müdahale potansiyelinin demokrasi için bir tehdit unsuru oluşturması, günümüz devletlerinin önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu yazıda, merkezi ulusal devletlerin ortaya çıkması ile birlikte değişen sivil-asker ilişkileri hem tarihsel hem de modern bakış açıları ile irdelenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

This paper deals with analyzing two issues. One is the change of organizational style and role of armies as a result of process of nationalization and the emergence of centralized states in Europe. Other is the issue of civil control over the armies in order to eliminate, at least to minimize, the possibility of military intervention by modern armies in civil political area. The armies have changed for centuries, in terms of role, organization, techniques, human source etc. But, the most radical change in armies was observed during the centuries when new centralized nation-states emerged in Europe. Such a change also created a new type of soldier i.e a new type of army who is loyal to a nation-state instead of a person such a king, prince, etc. This new type of professional armies which have organized almost as a social class or cast in many modern nation-states, have come to be a threat for democracy by intervening in civil politics. In this paper, the praetorianism that is defined as the situation in which armies become an independent political power by means of threat for, or actual, use of power, is considered and evaluated from both historical and modern perspectives.

Key Words: Praetorianism, Military Intervention, Civil Control, Nationalization, Nation-State.